

Cornel Ungureanu

Literatura Banatului

Istorie,
personalități,
contexte

B R U M A R

Timișoara, MMXV

Cuprins

Introducere	5
I. Istoriile literaturii, dinspre Banat	21
II. Ardealul și Banatul, ca Românie inaugurală	42
Ioan Slavici, A.C. Popovici, Valeriu Braniște, Aron Cotruș	51
Sever Bocu, Traian Lalescu, Teodor Botiș, Mihai Șora, Mariana Șora, Virgil Nemoianu, Lucian Valea, Traian Liviu Birăescu, Radu Ciobanu, Paul Eugen Banciu	95
III. Literatura graniței	127
Nicolae Stoica de Hațeg, Eftimie Murgu, Constantin Miu-Lerca, Nicolae Mărgeanu, Maia Belciu, Ion Marin Almăjan, Ion Budescu, Florin Bănescu, Pavel Țușară, Ana Calina Garaș, Ion Florian Panduru, Nicolae Danciu Petniceanu, Ilie Ștefan Domașnea, Iosif Caraiman, Iosif Băcilă	
IV. Topografii, itinerarii	154
Ioan Popovici-Bănățeanul, George Augustin Petculescu, Victor Vlad Delamarina, Gabriel Țepelea, Marius Munteanu, Ioan Ardeleanu, Gheorghe Iancovici, Constantin Buiciuc, Remus Valeriu Giorgioni, Dorin Murariu, Dan Florița-Seracin, Grațiela Benga	

V. Călătorii. Teritorializări.	
Programele resurecției (1910–1930)	167
Leonard Paukerow, Cora Irineu, Camil Petrescu, Lucian Blaga, G. Călinescu, L. Rebreanu	167
Addenda. Redescoperiri: 1940–1989	214
VI. Revoluții Banatului și ai Europei Centrale	219
Ion Stoia-Udrea, Virgil Birou, Petru Sfetca, Petre Pavel Bellu, Al. Jebeleanu, Petru Vintilă	219
Franyó Zoltán, Franz Liebhard, Méliusz József	243
Aktionsgruppe Banat. Herta Müller	261
VII. Viața și literatura teologilor	271
VIII. Modernii și postmodernii Europei Centrale (I)	282
Anișoara Odeanu, Sorin Titel, Nicolae Breban, Alexandra Indrieș, Livius Ciocârlie, Crișu Dascălu, Doina Bogdan Dascălu, Gheorghe Schwartz, Ioan Viorel Boldureanu, Aurel Turcuș	282
Optzecismul postmodern: Adriana Babeți, Mircea Mihăieș, Viorel Marineasa, Daniel Vighi, George Șerban, Dan Negrescu, Lucian-Vasile Szabo, Mircea Pora, Lucian Petrescu, Corina Ciocârlie, Tudorel Urian	338
Nouăzeciști, douămiiști: Simona Constantinovici, Marius Lazurcă, Ciprian Vălcan, Dan Ungureanu, Radu Pavel Gheo	368
IX. Modernii și postmodernii Europei Centrale (II)	375
Petre Stoica, Anghel Dumbrăveanu, George Suru, Ion Cocora, Șerban Foarță, Dușan Petrovici, Eugen Dorcescu, Damian Ureche, Mandics György, Marcel Tolcea, Traian Dorgoșan, Eugen Bunaru, Ion Monoran, Adrian Derlea, Mircea Bârsilă, Robert Șerban, Adrian Bodnaru, Gabriel Timocanu, Tudor Crețu	375
Leonard Gavriliiu, Radu Theodoru, Ion Arieșanu, Simion Dima, Valentina Dima, Laurențiu Cerneț, Ion Dumitru Teodorescu, Maria Pongrácz Popescu, Veronica Balaj, Vasile Bogdan, Titus Suci, u, Nina Ceranu, Ilie Chelariu, Aurel Gheorghe Ardeleanu, Ion Jurca Rovina, Constanța Marcu	433

Interval	450
Toma George Maiorescu, Gheorghe Jurma, Ionel Bota, Gheorghe Azap, Nicolae Sârbu, Nicolae Irimia, Octavian Doclin, Ada Cruceanu, Ion Chichere, Costel Stancu, Iacob Roman, Raul Bribete, Simion Dănilă, Vasile Pistolea, Ioan Cărmăzan	
X. Migrații. Deteritorializări	468
Lenau, Banatul și Imperiul	468
Contexte. Itinerarii germane	476
XI. Alte migrații	489
René Philip-Müller, Aurel Buteanu, Ana Simon	
XII. Cerchiștii. Refugiul timișorean (1955–2005)	506
Victor Iancu, Eugen Todoran, Ovidiu Cotruș, N.D. Pârvu, Ion Maxim, Arthur Dan	
XIII. Locul nașterii: Timișoara	530
Ana Blandiana, Dorin Tudoran, Cătălin Dorian Florescu	
XIV. Literatura granițelor	542
Dositei Obradovici, Miloš Crnjanski, Vasko Popa, Petru Cârdu, Andrei A. Lillin, Florica Ștefan, Ion Miloș, Slavco Almăjan, Stefan Ehling, Angela Marinescu (Marcovici), Walter Engel, Adam Puslojić, Ioan Flora, Dușan Baiski, Moni Stănilă, Ivo Muncian, Hans Dama, Slavomir Gvozdenovici, Liubița Raichici, Simeon Lăzărean, Mariana Dan, Pavel Gătăianțu, Ioan Radin Peianov, Vasile Barbu, Igor Isac, Doru Ilana, Mihai Moldovan, Marc-Mihail Avramescu, Lucian Costin	
Post-scriptum	651
Timișoara, primul oraș liber...	651
Profesori, studenți	656
Dialoguri cu Adriana Babeți și Robert Șerban	660
Indice	675

I. Istoriile literaturii, dinspre Banat

Geografia literară a Banatului pare săracă fiindcă începe printr-un șir de excluderi. Istoriile germane, maghiare, sârbe, românești se elimină, cu o înduioșătoare reciprocitate, din devenirea comună. Ba mai mult: chiar pentru cele românești, Banatul nu are o individualitate care merită prea multă atenție. Sau cum spune istoricul Ion Dimitrie Suciuc în *Introducere la Literatura bănățeană de la început până la Unire (1582–1918)*, Editura Regionalei Bănățene „Astra”, Timișoara, 1940, p. I:

„În trecutul nostru literar, Banatul are o contribuție deosebită de cea ardeleană, care n-a fost luată în seamă fiind totdeauna confundată cu contribuția Ardealului la dezvoltarea literaturii și istoriografiei românești. Dacă pătrundem cu atenție *atât literatura, cât și istoriografia bănățeană* (s.n.), vedem că scriitorii bănățeni au alt mediu de inspirație decât cei ardeleni: mediul satului sau al orașului bănățean; ba și alt vocabular decât cel ardelean. Tot așa și cu istoriografia bănățeană. Atât profesorul Lupaș, cât și toți ceilalți cercetători ai istoriografiei bănățene i-au considerat ca istorici ardeleni...”

Trecutul istoric al Banatului trebuie separat, scrie istoricul I.D. Suciuc, de cel al Ardealului: de la această elementară recunoaștere trebuie început studiul Banatului, observă cu dreptate autorul cărții. Ca să adauge imediat:

„Și pentru a putea cunoaște mai de aproape influența trecutului politic asupra celui literar, vom încerca să stabilim epocile mai însemnate din trecutul Banatului, începând cu secolul al XVI-lea, când apare prima producție literară scrisă de românii bănățeni.”

Perioada de dominație turcească a fost una fericită, scrie I.D. Suciuc, cea a colonizărilor germane, nefericită. O atenție deosebită crede

Respect pentru oameni și cărți

I.D. Suciu că merită epoca Mariei Tereza. Pornind de la memoriul fiului ei cu privire la bănățeni, împărăteasa Maria Tereza ia măsuri radicale:

„S-a dispus ca în fiecare sat unde există 60 de familii să fie școală și învățător pentru luminarea poporului.“

Și:

„Simțindu-se nevoia de învățători, încă din 1777 s-a deschis la Timișoara un curs pentru pregătirea învățătorilor.“

„În 1812... se întemeiază la Arad prima școală normală sistematică. Profesorii erau toți bănățeni: Dimitrie Țichindeal, C. Diaconovici Loga..., Ioan Mihuț și dr. Iosif Iorgovici, nepotul lui Paul Iorgovici. Întru-niți în jurul acestei școli, ei continuă lupta pentru dezrobirea ierarhică...“

În 1829 are loc înscăunarea primului episcop român. Sunt momente cu consecințe majore în devenirea culturală a regiunii. (Pentru relațiile religioase româno-sârbe din Banat, vezi „Piramida“, nr. 3/2012, Zrenianin, număr consacrat relațiilor bisericești româno-sârbe, cu participarea lui Mircea Păcurariu, Nicola Rodici, Gheorghe Mihăilă, Nicolae Bocșan, Pavel Vesa, Paul Brusnovski, a episcopului Lucian. Și cu un text al lui Radu Flora.)

Prima parte a cărții lui I.D. Suciu, care vrea să-i despartă pe bănățeni de ardeleni, este dedicată *Vechii literaturi bănățene* (cu *Palia de la Orăștie*, Ștefan Fogarași, Mihail Halici, *Dicționarul Valaco-Latinum*, Ion Vischi, George Buitul), partea a doua se numește *Renașterea* și cuprinde numele lui Mihail Roșu, Paul Iorgovici, Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga. Urmează, în partea a treia, *Epigonii*, adică Ioan Tomici, Petru Lupulov, Iulian Grozescu, Elie Trăilă, Dr. Atanasie Marian Marienescu, Coriolan Brediceanu, Dimitrie V. Păcățianu, Emilia Lungu Puhallo. *Creatorii* — partea a IV-a — sunt Gheorghe Bocu, Ion Popovici-Bănățeanu, Victor Vlad Delamarina, Aurel C. Popovici, Cassian R. Munteanu, Mihail Gașpar. Urmează — partea a V-a — *Istoriicii*: Nicolae Stoica de Hațeg, Damaschin Bojincă, Nicolae Tincu-Velia, Vasile Maniu, Simion Mangiuca, Patriciu Dragalina, Iuliu Vuia, Dr. Gheorghe Popovici, Dr. Iosif Popovici, Dr. Ion Sârbu, Dr. Cornel Diaconovici. Vechea literatură bănățeană se întinde pe 36 de pagini, *Renașterea*, pe 40, *Epigonii* au parte de 60, *Creatorilor* le sunt rezervate 130 de pagini, iar *Istoriografiei*, 140. Lângă o scurtă prezentare, autorul adaugă textele (selecții, evident) care i se par expresive. O *Încheiere* vrea să lămurească opțiunile. *Epoca vechii literaturi bănățene* (1582–1700), având ca reprezentanți mai însemnați pe traducătorii *Paliei de la Orăștie*

(1582), Efrem Zăcan, Peștișel Moisi și Ștefan Herce, merită o atenție specială. „Tot în acest timp apare și Ștefan Fogarași, care traduce în românește *Catehismul calvinesc*, Mihail Halici, care versifică prima odă românească în hexametri, și Ion Vischi, traducătorul *Psalmilor* lui David. Scriitorii acestei epoci se caracterizează prin același fel de a scrie: litere latine și ortografie ungurească...” Renașterea (1808–1850) are în centrul ei, crede I.D. Suciu, „dezrobirea ierarhică de sârbi”. Epigonii sunt urmașii „de o importanță literară mai puțin însemnată”. Creatorii ar fi cei care „s-au impus întregului românism”. E greu de spus cât s-au impus „întregului românism” autorii selectați de I.D. Suciu sub titlul de „creatori”, cum funcționează epigonismul unor autori ca Lupulov sau Elie Trăilă. Cartea, o antologie comentată, aparține unui istoric care încearcă a elimina ideea de insignifianță, absență, mediocritate a literaților din Banat. Dar încearcă, de asemenea, să definească felul specific al afirmării culturale bănățene. Un cercetător al fenomenului bănățean, Petru Oallde, încerca să demonstreze într-o carte întregă că Școala Ardeleană își are rădăcinile în Banat și e determinată de personalități ale culturii bănățene. Chiar dacă observația pare exagerată, în stilul emfazei locale, nu trebuie să uităm că istoricii au jucat un rol important în definirea și redefinirea spațiului bănățean. Interferențele istorice sunt prezente în fiecare moment al cercetării literare. Cercetărilor vechi, consemnate de I.D. Suciu, li se adaugă, azi, altele, fundamentale. Nu putem scrie, azi, o geografie/istorie literară a Banatului fără studiile/descoperirile lui Costin Feneșan, Cristina Feneșan, Florin Medeleț, Victor Neumann, Ioan Hațegan, fără cercetările grupului A treia Europă, în care Adriana Babeți, Mircea Mihăieș și Smaranda Vultur au avut un rol central.

În apropierea Istoriei lui I.D. Suciu se află volumul *Premise literare* al lui Nicolae Țirioi: critic literar al „generației pierdute”, Nicolae Țirioi încearcă a-și proteja, în paginile cărții, autorii perioadei interbelice, ignorați de critica și istoria literară „actuală”. *Mișcarea literară din Banat între cele două războaie mondiale. Premise literare*, Editura Facla, 1976, p. 25–114) vrea să fixeze trăsăturile unui „specific bănățean în poezie”. Constantin Miu-Lerca, Grigore Popiți, Ion Miuța, Dorian Grozdan, Petre Bogdan nu sunt însă autori care să construiască o tradiție. Accente firești pune Nicolae Țirioi pe inițiativa lui Virgil Birou, care încearcă a lansa, în *Poezia nouă bănățeană* (1944), patru nume noi: Pavel Bellu, Alexandru Jebeleanu, Petru Sfetca, Petru Vintilă, fiecare cu traseu autonom în anii

Respect pentru oameni și cărți

care vin. Lui Nicolae Țirioi i se pare a descoperi cu Ilie Ienea și al său roman *Ard luminile-n Vitol* (1937) „formule epice noi“. Mai mult decât Ilie Ienea, Mihail Gașpar, Nicolae Tomiciu, Damian Izverniceanu își merită așezarea în aceste pagini. Ca și Anișoara Odeanu, scriitoare comentată de Nicolae Țirioi cu deferență. *Premise literare* oferă un folositor documentar asupra literaturii interbelice din Banat, atât de abundentă în autori uitați în publicații marginale. Paginile consacrate revistelor culturale rămân utile cercetătorului.

Cel mai complet inventar al autorilor apăruiți în literatura Banatului în ultima jumătate de veac îl datorăm lui Alexandru Ruja, a cărui serie *Parte din întreg* (vol. I, Editura de Vest, 1994, II, Editura Excelsior, 1999, III, Ed. Excelsior, 2005) se oprește asupra vestului românesc cu efortul de a așeza, la locul cuvenit, autori ignorați de publicațiile și de vocile „centrului“. Pentru o întâlnire cu Alexandru Ruja și dicționarele sale să scriem că ne interesează aici jurnalul istoricului literar, *Printre cărți* (Editura Universității de Vest, 2006), inaugurat în 1989 și adus până aproape de noi: în 1999. Ceea ce poate să-l rețină pe cititorul de azi este abundența întâlnirilor, lansărilor de carte, a evenimentelor culturale din Timișoara „de după 1989“. Viața personală dispăre cu totul, cronologia aparține unui profesionist al istoriei literare. Descopăr prezențe ale profesorilor noștri de odinioară și ale unor colegi care au plecat. Pe 5 aprilie 1996, jurnalul consemnează acordarea premiului Ovidiu Cotruș. Era premiul pentru debut în critica literară, acordat, în 1996, lui Doru Branea. Ce mai scrie Doru Branea, azi? Cine va finanța viitoarele premii „Ovidiu Cotruș“? În 30 aprilie, înmormântarea poetului Al. Jebeleanu. În ziua următoare, Al. Ruja scrie cronică la volumul lui Paul Eugen Banciu, *Demonul discret*: „Încet, dar cu siguranță, P.E. Banciu revine la romanul de structură polivalentă, cu analize de adâncime și proiecții pe pânze ample. Cu aplomb de constructor, P.E. Banciu se mișcă lejer pe spații extinse...“ În ziua de 13 mai a aceluiași an, simpozion cu Laurențiu Ulici, care vorbește despre *Literatura română contemporană, retrospective și perspective*. „Nu sunt convins că pasiunea politică nu va devora pe criticul și istoricul literar Laurențiu Ulici, mult mai valoros și util culturii române“. În 24 mai, „la Orizont“ e prezent L.M. Arcade: „Este un bătrânel simpatic și vioi, pare inteligent, cu o bună memorie, dar se pierde în povești și divagații, crezând că lumea se sprijină în el“. Istorie literară complementară, *Jurnalul* lui Alexandru Ruja realizează recuperări necesare. În mod firesc, Alexandru

Respect pentru oameni și cărți

Ruja va fi coordonatorul *Dicționarului scriitorilor din Banat*, Editura Universității de Vest, 2005. Este un volum monumental, realizat de Universitatea de Vest din Timișoara împreună cu Donauschwäbische Geschichte, München și Universitatea din Tübingen. Alexandru Ruja, împreună cu Horst Fassel, semnează o amplă prefață — un studiu introductiv care numește o continuitate. „Coordonarea secvențială“, pentru scriitori de expresie germană, Horst Fassel, pentru cei de expresie maghiară, Szekernyés János, pentru cei de expresie sârbă, Jiva Milin, pentru cei de expresie slovacă, Dagmar Maria Anoca. Pe lângă cei numiți, realizează numeroase pagini Ioan Viorel Boldureanu, Gheorghe Mocuța, Daniel Vighi, Gabriela Glăvan. Volumul e (și) o panoramă sigură a literaturii Banatului — așa cum arăta ea la sfârșitul mileniului al doilea. Lângă această operă de referință, numeroase dicționare, antologii semnate de bibliotecile din Timișoara sau din Reșița, de autori care, o viață, au comentat scrisul autorilor locali, ca Olimpia Berca, Gheorghe Jurma, Grațiela Benga (*Cu cărțile la vedere*), Constantin Buiciuc (*Oglinda lui Narcis*), Livius Petru Bercea (*Scriitori și cărți*), Călin Chincea (*Cronicile de la Berzovia*). Sunt lecturi necesare înțelegerii autorilor care, la Reșița, Lugoj, Caransebeș, Oravița, Anina, n-au reușit să convingă cititorii, comentatorii. Sau, fiindu-le în apropiere, i-au citit cu mai multă atenție decât noi pe Ion Arieșanu, Iosif Constantin Drăgan, Ion Șerban Drincea, Ioan Ardeleanu, Dan Florița-Seracin, Cristian Ghinea, Doina Bogdan Dascălu, Nicolae Silade, Nicolae Sârbu, Monica Ilaș, Horiana Țâru, Nicolae Dolângă, Ion Florian Panduru, Emilian Roșculescu, Doru Ilana, Ion Dancea, Nicoleta Douca, Mircea Cavadia, autori care își au rolul lor, mai mic sau mai mare, în definirea Banatului cultural.

Și mai importante pentru înțelegerea literaturii Banatului ar fi volumele care ar aduna cronicile, prefețele, articolele consacrate unor autori din Banat de Marcel Pop-Corniș, Mircea Mihăieș, Eugen Dorcescu, Lucian Alexiu. Ultimul, editor imprevizibil, lansând, prin Germania, Franța, Serbia, România, autori fără îndoială necesari, poet și mai imprevizibil, propunându-ne volumele sale de poezii în română, franceză, germană, sârbă, vegheate de autoritatea critică a lui Victor Ivanovici („Doar cu trei ani mai tânăr ca mine, lansat de revista «Amfiteatru», unde și eu debutasem cu publicistică, cu vreo opt ani înainte, Lucian Alexiu aparține aceleiași generații... sau mai degrabă «promoții '70» la care îmi recunosc eu însumi apartenența“) sau Ion Pop („Ceea ce

Respect pentru oameni și cărți

frapează la primul contact e coexistența, asocierea, osmoza dintre *natural* și *cultural*, dintre notația concretelor și referința livrescă“), completează un critic la fel de imprevizibil: după vreo trei decenii de citit cărți de poezie, după ce a comentat poeți fundamentali și autori locali, scriitori de seamă și pe alții din generații mai apropiate sau mai depărtate de (voia lui Laurențiu Ulici) promoția sa, Lucian Alexiu are în sertar o panoramă (sau o istorie?) a poeziei românești pe care o va tipări și o va lansa atunci când economia națională și personală o va permite.

Mai insistenți în încercările de a studia scriitorii germani și relația româno-germană din Banat sunt/au fost Victor Orendi-Homenau, Franz Liebhard, Nikolaus Berwanger, Walter Engel, Horst Fassel, Eduard Schneider, Luzian Geier, Annemarie Podlipny, Hans Dama, după cum relația româno-maghiară este prezentă în scrierile lui Franyó Zoltán, Mandics György, Pongrácz Mária, Oberten János. Merite deosebite au în definirea raporturilor literare româno-sârbe Vladimir Ciocov, Slavomir Gvozdenovici, Ivo Muncian (volume de poezii în română și sârbă, traduceri, panorame ale scrisului sârb din Banat), Ioan Radin Peianov, Miomir Todorov. Nu putem să nu subliniem rolul lui Anghel Dumbrăveanu în așezarea, între 1965 și 1989, a unor bune relații dintre scriitorii români, germani, sârbi, maghiari, slovaci din Banat. O geografie literară a României trebuia să includă deschiderile Banatului spre Iugoslavia și Ungaria: spre „celălalt Banat“, al culturilor de contact etnic, din sud-estul european.

Despre necesitatea unui Centru. Până la „celălalt Banat“, cel sud-est european, cu ecurile lui în (din) Serbia, Dalmația, Grecia, Mediterana sud-vestului, există un Banat al Europei Centrale, desenat de istoria cea mai apropiată de noi. Ritmul și ecoul dezbaterilor privind Europa Centrală au crescut vertiginos odată cu apariția eseului lui Milan Kundera, *Tragedia Europei Centrale*. Cred că niciunul dintre textele oamenilor de litere publicate în ultimii cincizeci de ani nu a avut un asemenea ecou. Niciunul dintre avertismentele ultimelor decenii — și, slavă Domnului, au fost nenumărate! — nu a răsunat mai puternic. Romancierul avea credit, era unul dintre oamenii de succes ai anilor șazizeci. Era, din unghiul de vedere al noii literaturi, unul dintre arhitecții primăverii de la Praga. Se număra printre eroii ultimei rezistențe antisovietice: cea pragheză. (1)

Era un exilat, dar nu orice fel de exilat. Simpla lui prezență pune în lumină complicitatea de care Occidentul se făcea încă o dată culpabil: cea cu ocupantul rus. Complicitate care așezase granițe, dar și o cortină de fier, care putea fi subliniată prin renașterea unei științe: geopolitica.

Milan Kundera era un prozator important și, nu mai puțin, un cărturar care putea ține publicului occidental neinformați (dar ispitit de lecțiile, din ce în ce mai vii, de geopolitică) o lecție de istorie. Iată cine sunteți dumneavoastră, spune Kundera unei lumi care uită mereu, fiindcă este dispusă să uite. *Tragedia Europei Centrale* e un manual de istorie, cu accente de pamflet politic. Dar accentele pamfletare nu întunecă operațiunea didactică. Profesorul Kundera explică răbdător, nu fără talent, cu o oarecare erudiție, unui vest european care e pregătit să uite și, avertizează el, să se sinucidă prin uitare.

Milan Kundera era „un om de la '68“. El venea dintr-o Europă în care utopia comunistă își trăia agonia. Anul 1968, cu momentele lui de revoltă convulsivă, cu fantasmalele-i stângiste, dar și cu intrarea tancurilor sovietice în Praga, spulbera cel mai viu dintre miturile secolului XX: Kundera venea, cu toată opera sa, cu toate personajele lui, din acest naufragiu. În locul celei mai bune lumi cu putință, care își trăia eșecul, în locul modelului slăvit de literații generațiilor precursore, Kundera propunea alt model: al Europei Centrale. Ținea o lecție despre modelul politic, cultural, artistic oferit de această lume.

Studiul lui Kundera începe cu evocarea rezistenței maghiare din toamna anului 1956. Mesajul disperat pe care directorul agenției maghiare de presă îl transmitea lumii, „Murim pentru Ungaria și pentru Europa“, devine, pentru scriitorul ceh, un mesaj simbolic. „Murim pentru Ungaria și pentru Europa“ era o propoziție care se putea rosti doar în Europa Centrală. Doar cei din Europa Centrală, afirmă Kundera, sunt în stare să moară „pentru țara lor și pentru Europa“.

În 1956, ca și în 1968, se afla în fața tancurilor o parte de lume care ar fi trebuit apărată fiindcă ea, această parte a lumii, asigură buna respirație a întregului. A preda Europa Centrală dușmanului înseamnă a accepta asasinarea spiritului european. Cedându-și Centrul, Europa se pregătește de moarte. Nimic nu este mai urgent, arăta scriitorul, decât salvarea acestei părți a Europei.

Lecție de istorie, *Tragedia Europei Centrale* aparține mesajelor de extremă urgență. Tot ce ținea de literatură nu făcea decât să acompanieze semnalele acestui SOS dramatic.

Respect pentru oameni și cărți

Nu Kundera este primul care încearcă să sensibilizeze cititorul occidental sau publicul american cu privire la violența desfiguratoare a ocupantului sovietic. *Gândirea captivă* (1953) și *Meleaguri natale* (1959), ale lui Czesław Miłosz, avuseseră, la vremea lor, succes. Ele intraseră în bibliografia obligatorie a kremlinologilor. *Gândirea captivă* studia, cu destulă răbdare, felul în care mecanismele gândirii intelectuale și artistice duc, în anumite situații, către comunism. Pornind de la romanul lui Witkiewicz, *Insațiabilitate*, Czesław Miłosz stăruie asupra climatului mediilor artistice care acceptă dictatul ocupantului. Miłosz nu e pamfletar: el este un analist care încearcă să lămurească situații altfel de neînțelese. Ultima parte a *Gândirii captive*, „Balticii“, evocă ocuparea țărilor baltice de sovietici, de germani și pe urmă iarăși de sovietici. Distrugerea unei civilizații ar sta în centrul acestui capitol nelipsit de generalizări:

„Invasia spaniolilor în Mexic a trebuit să fie o încercare teribilă pentru azteci. Moravurile ocupantului erau de neînțelese: riturile lor religioase, stranii; căile gândirii lor, de nepătruns. Invasia armatei roșii n-a fost un șoc mai mic pentru estonieni, letoni, lituanieni. Vârstnicii își aminteau de timpurile țarului; dar ordinea nouă nu se aseamnă cu nimic țarismului; era de mii de ori mai rău. În anii care se scurseseră după prăbușirea țarismului, Rusia, în loc să se apropie de Europa, se îndrepta către principii de organizare pe care Europa nu le cunoscuse niciodată.“ (2) E important să subliniem și participarea unor autori români la geografia Europei Centrale. Unul dintre ei e Mircea Eliade. „Destinul culturii românești“, publicat de Mircea Eliade în „Unirea română“, ianuarie–martie 1949, e primul dintr-o serie de articole care comentează „războiul religios“ al ocupantului sovietic împotriva civilizației europene. Conceptul de *homo religiosus* devine un concept combatant, cu loc limpede în disputele desfășurate după lăsarea Cortinei de Fier. Retragera în fața ocupantului rus echivalează cu „o a doua părăsire a Daciei aureliene în fața barbarilor“. Amputarea Europei, semnalată de Mircea Eliade, ar marca începutul unui proces dezastruos pentru echilibrul omului modern. (3)

Cei care se vor referi la ocupant vor sublinia distrugerea unei civilizații. Fiecare dintre autorii care va evoca Imperiul va stăruie asupra lumii abandonate — lumea unei utopii mirabile. Tracia lui Milo Dor, Dacia aureliană a lui Mircea Eliade, Boemia (regatul boem) al lui Kundera, epoca imperială a lui Miłosz prefigurează și stimulează definirea utopiei

habsburgice. Imperiul habsburgic va constela alte utopii ale marginilor și sugerează un șir de excluderi. Mitul Europei Centrale se naște la confluența unor necesități stringente și a unor proiecții în imaginarul utopiilor imperiale. Și mitul Banatului imperial se naște din utopia retro al unora care știu câte ceva despre Gelu, despre Ahtum, despre latinul Gerardus, despre Doja sau despre A.C. Popovici. În 1918 sau în 1989 voci înfierbântate poșteau autonomia bănățeană. Utopiile negative ale lui Cioran, Gombrowicz, Witkiewicz nu fac altceva decât să dea sens utopiilor pozitive semnate/semnalate de A.C. Popovici, Mircea Eliade, Miłosz sau Kundera.

Utopiile imperiale ca vocație a periferiei. Între periferie și margine. Lectura triumfală a lui Kundera — căci este vorba aici de o „lectură triumfală” — a devenit posibilă după regăsirea Vienei și a spiritului vienez. Iar regăsirea adevăratei Viene putea să aibă loc atunci când optimismul, legat de victoriile celui de-al Doilea Război Mondial, începe să facă loc unor melancolii adânci: pe urmă, unor succesive dezamăgiri. Roadele victoriei erau amare, finalul războiului anunța mai degrabă o agonie decât un triumf. Războiul nu s-a terminat, continuă, supraviețuiește, se eternizează. Lecția Vienei putea fi conștientizată atunci când omenirea începea să resimtă nu doar nevoia modelului triumfal-utopic, ci când începea să resimtă necesitatea modelului „pentru iminenta noastră prăbușire”.

Utopia imperială era prima dintre utopiile care puteau pune în cumpănă utopiile naționale forjate de gândirea secolului al XIX-lea.

Utopia imperială se lega de altele, mai puțin elocvente în lecțiile lor despre agonie și moarte. Lecția Vienei stimulează lecțiile despre Imperiu, iar Imperiul trăia, în primul rând, prin marginile sale. Nu se poate înțelege nimic din „structura imperială” fără a studia *marginile*. Cu știutul său simț de observație, Joseph Roth nota că singurii care mai cred în Împărat sunt națiunile „marginilor”: că doar rutenii, evreii, slovenii mai cântă imnul național austriac. Ceilalți, oamenii Centrului, vienezii, cântă *Wacht am Rhein* (*De strajă la Rin*), imnul german. (4)

Cei care vedeau în Împărat locțiitorul lui Dumnezeu pe pământ, cei care trăiau religia Imperiului erau marginalii, populațiile zonelor arhaice, primitivii care supraviețuiau în cotloanele lumii acesteia. Orașele provinciale afirmă un policentrism spectaculos. Ele erau „închinare Vienei”, credeau în familia și în valorile imperiale, dar și în valorile naționale pe

care încercau să le conserve și să le afirme. Fiecare oraș din „provincie“ avea cafeneaua, gara, poșta, cazarma asemănătoare: fiecare funcționar era o copie a Împăratului — ținea să fie o copie. Și fiecare centru administrativ se străduia să repete imaginea Centrului. Provincia repeta, cu fidelitate, imaginile capitalei. Am spune că recrea, cu obediență, sacralitatea ei.

Dar fiecare Centru recrea mitul național. Îi păstra treze valențele. Cehia avea în urmă un regat boem, Ardealul românesc — o Dacie eroică, Croația — o câmpie panonică infinită. În *Tragedia Europei Centrale*, amintirea Vienei suscită amintirea policentrismului provincial, stimulat de habsburgi. Textul lui Kundera nu mai e rece, imparțial, științific. Este aproape un fragment de jurnal, cu pagini consacrate amintirilor sale de scriitor și cu pagini bazate pe regăsirea aceluși timp al libertății de a alege. Subiectivismul lui Kundera nu face altceva decât să schițeze o definiție nouă acestui spațiu atât de greu de definit. O definiție din care România lipsește. Sau e prezentă cu puține nume și cu fraze ne semnificative. În următoarele studii, în Europa Centrală intra, în numele unei strategii geopolitice bine subliniate, doar Ardealul.

Într-un fel, cele cinci decenii de alianțe, de mărturii de iubire l-au obișnuit pe cititorul occidental cu o geografie în care Europa de Răsărit era un concept viu și eficient. Propaganda marxizantă a mitizat Răsăritul, iar literaturile subordonate au mitizat, cu grăbire, conceptul. „Lumina vine de la Răsărit“ relua un text biblic și o indicație masonică într-o formulă care proslăvea șansele blocului prosovietic. Iar când Czesław Miłosz va primi premiul Nobel, Ivar Ivask va descoperi în el nu un reprezentant al Europei Centrale, ci al Europei de Răsărit. Pentru Ivask, între U.R.S.S. și țările Europei occidentale se aflau țări care defineau, fără dubii, Europa răsăriteană. *Coloana infinită*, studiul lui Ivask, datează din 1981. Cu el se încheie un timp al geografilor și începe altul. El aparține epocii în care un număr de țări putea fi sustras Moscovei doar așa. Aceste țări, supuse Moscovei, puteau afirma o individualitate a lor. Se diferențiau de colosul sovietic.

Idea lui Ivask de a așeza Polonia, Letonia, Lituania, Estonia, Cehoslovacia, Ungaria, Albania, Bulgaria, Finlanda și România sub aceeași umbrelă protectoare exprima gestul unui strateg care a înțeles că succesul lui Miłosz putea fi un punct de plecare în schimbarea geopoliticii momentului. Și că tradițiile culturale puteau îndemna la